ווילנע

אַ זאַמעלבוך געווידמעט
דער שטאָט ווילנע

•

רעדאַקטירט פון
יעפים ישורין

•

אַרויסגעגעבן פון
ווילנער ברענטש 367 אַרבייטער רינג
לכבוד זיין 25־יאָהריגען יובילעאום
1909—1934

•

ניו יאָרק, אפּריל, 1935.

WILNO

A Book Dedicated to The City of Wilno

Edited by

Ephim H. Jeshurin

Published by

Wilner Branch 367 Workmen's Circle

Copyright, 1935
By
Wilner Branch 367—Workmen's Circle
New York, N. Y.

Futuro Press, 476 Broadway, New York 200

אינהאַלט

צו דער געשיכטע פון דער שטאָט ווילנע.

זייט

הקדמה, יעפים ישורין — 3—6

שוים, חיים — די געשיכטע פון ווילנע — 9—19

אַ לעגענדע וועגן דער שטאָט ווילנע — 20—22

ציטראָן, ש. ל. — די געשיכטע פון דער אידישער געמיינדע אין ווילנע — 23—41

וויגאָדסקי, יעקב דר. — אַלגעמיינער איבערבליק איבער די ווילנער קהלות פאַר די לעצטע זעכציג יאָר — 42—53

אַרבייטער, סאָציאַליסטישע און רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין ווילנע.

קאַפּעלזאָן, ט. מ. — אידישע אַרבייטער באַוועגונג אין ווילנע סוף 80-ער און אָנהויב 90-ער יאָהרען — 57—74

מילל, דזשאָן — פון דער פּיאָנערען צייט — 75—95

שוב, ד. — אהרן זונדעלעוויטש — 96—126

ליעסין, א. — די ערשטע געהיימע פאַרזאַמלונג אין ווילנע — 127—131

היסטאָרישער ווילנער דאָקומענט פון יאָהר 1892 וועגן פאַרקירצונג פון אַרבייטס-שטונדען — 132—134

מאַרטאָוו, ל. — ל. מאַרטאָוו'ס זכרונות וועגן ווילנע — 135—150

קאַהען, איזידאָר — קלמן (דער פּריקאַזטשיק) קראַפּיווניקאָוו — 151—153

מילל, דזשאָן — דער ערשטער צוזאַמענפאָר פון „בונד" אין ווילנע — 154—161

שאַטץ, וועלוועל — די ווילנער בלוטיגע ערשטען מאַי דעמאָנסטראַציע אין 1902 — 162—166

קורסקי, פ. — הירש לעקערט — 167—173

ליעסין, א. — הירש לעקערט — 174—175

נאַנעס, זרח — ווילנע אין די רעוואָלוציאָנערע אָקטאָבער טעג פון 1905 — 176—190

צביון — די ערשטע איד. סאָצ. טעגליכע צייטונג אין ווילנע — 191—199

מערעם, וולאַדימיר — ערינערונגען וועגן ווילנע — 200—210

וולאַדעק, ב. — אַ בליק אויף צוריק — 211—212

מיכאַלעוויטש, ב. — דער טראַגישער פּראָוואָקאַטאָר ישראל מיכל קאַפּלינסקי — 213—222

קלייט, שלמה — די אַרבייטער באַוועגונג אין ווילנע אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע — 223—236

ראָזענטאַל, אַנאַ — דער איצטיגער צושטאַנד פון דער אַרבייטער באַוועגונג אין ווילנע — 237—244

כראָנאָלאָגיע פון דער אידישער אַרבייטער באַוועגונג אין די יאָרען 1876—1922 — 245—263

ווילנע — דער גייסטיגער און קולטורעלער צענטער.

1. קולטורעלער, עקאָנאָמישער און געזעלשאַפטליכער לעבען

אַבראַמאָוויטש, הירש — ווילנע די נאַציאָנאַליטעטען-שטאָט — 267—272

לונסקי, חייקל — די שטראַשון ביבליאָטעק אין ווילנע — 273—287

קלעבאַנאָוו, אברהם, אינזש. — די פּראָפעסיאָנעלע שולען ביי „הילף דורך אַרבייט" אין ווילנע — 288—295

פּופּקאָ, ח. — ווילנע, דאָס וויגעלע פון דער אידיש-וועלטליכער שול — 296—312

שרייבער, מ., אינזש. — דער ווילנער אידישער טעכניקום פון „אָרט" — 313—321

ווײנרײך, מ., דר.—דער איד. וויסנשאַפטליכער אינסטיטוט (ייוואָ) 331—322
צעמעל, פאַניאַ — די ענטשטעהונג פון ווילנער אידישען פרויען
פאראיין — — — — — — — — — — — — — — 338—332
גאָלדשמידט, א. י. — די אידישע פרעסע אין ווילנע אין די
יאָרען 1922—1914 — — — — — — — — — — — 356—339
ישורין, יעפים — די אידישע און אַלגעמיינע פרעסע אין ווילנע
היינטיגען טאָג (1934) — — — — — — — — — — 364—357
שאַליט, משה — די נייע היסטאָריאָגראַפיע פון ווילנע — — 370—365
לעשצינסקי, יעקב — חורבן ווילנע — — — — — — — 376—371
ווילנער געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס (סטאַטיסטיק) — — — —377
גאָלדשמידט, א. י. —אידישע דאָקטוירים וועלכע פראַקטיצירען
איצט אין ווילנע — — — — — — — — — — — — 437—378

2. בארימטע ווילנער פערזענליכקייטען אין ליטעראַטור, פּובליציסטיק, קונסט, וויסענשאַפט. — רבנים, משכילים. — פרייהייטס-קעמפער. — געזעלשאַפטליכע טוער.

רייזען, אברהם — אייזיק מאיר דיק אַלס היסטאָריקער פון דער
שטאָט ווילנע — — — — — — — — — — — — 448—438
שמואל יוסף פין — — — — — — — — — — — — —449
ליטווין, א.—מיכל גאָרדאָן, דער פאָלקס-קעמפער און פאָלקס-דיכטער 456—450
ראָזענפעלד, ש. — יהודה ליב גאָרדאָן — — — — — — — 465—457
גינזבורג, שאול — מיינע באַגעגענישען מיט ל. לעוואַנדע — — 471—466
קיסין, י.— אליקום צונזער און זיינע לידער — — — — — — 480—472
יהודה-לייב קאַנטאָר — — — — — — — — — — — — 482—481
לאַנג, ה.— אַב. קאַהאַן — דער ווילנער — — — — — — — 495—483
ניגער, ש.— א. ווייטער — — — — — — — — — — — 504—496
ראַנגאָף, הלל — יצחק אייזיק הורוויטש — — — — — — — 508—505
פרץ (פּיטער) ווירניק — — — — — — — — — — — 511—509
באַטוויניק, ב.— חנן י. מיניקעס — — — — — — — — —516—512
משה שאַליט — — — — — — — — — — — — — — 518—517
נעמען פון ווילנער, וועלכע זיינען פאַרצייכענט אין דעם לעקסיקאָן
פון דער אידישער ליטעראַטור, פרעסע און פילאָלאָגיע — 520—519
פאַגעלמאַן, ל.— מארק אַנטאָקאָלסקי און איליאַ גינזבורג, צוויי
באַרימטע אידישע קינסטלער פון ווילנע — — — — — 550—521
אברהם אייזענבערג, דער ווילנער סקולפּטאָר — — — — — — 554—551
אברהם גריליכעס — — — — — — — — — — — — — 556—555
אשעראָוויטש, מ.— קאַטשאַלאָו—דער „ווילנער" אינ'ם מאָסקווער
קונסט-טעאַטער — — — — — — — — — — — — 571—557
זילבערצווייג, זלמן — די „ווילנער טרופּע" — — — — — — 586—572
אברהם מאָרעווסקי — — — — — — — — — — — — 590—587
אַלעקסאַנדער אַזראַ (אָרליוק) — — — — — — — — — — 594—591
יוסף בולאָף (בולקין) — — — — — — — — — — — — 596—595
קאַץ, יוסף פ.— ווילנער באַרימטע אידישע מוזיקער און אַרטיסטען 608—597
עדלין, וויליאַם — יוסף רומשינסקי — — — — — — — — 613—609
נעמען פון ווילנער, וועלכע זיינען פאַרצייכענט אין דעם לעקסיקאָן
פון אידישען טעאַטער — — — — — — — — — — — 615—614
פּראָפעסאָר דניאל כוואָלסאָן — — — — — — — — — — — 618—616
יהושע שטיינבערג — — — — — — — — — — — — — 620—619
ווירניק, פ.— דער ווילנער גאון — — — — — — — — — — 626—621
איוועניסקי, מ.— די אַמאָליגע ווילנער רבנים און משכילים — 640—627
ווילנער, מ.— צבי-ניסן גאָלאָמב — — — — — — — — — 643—641
טשערנאָוו, וויקטאָר — אָסיפּ סאָלאָמאָנאָוויטש מינאָר, באַרימטער
רוסיש-אידישער רעוואָלוציאָנער — — — — — — — — 664—644
וולאַדימיר יאַבעלסאָנ'ס עראינערונגען וועגען דער פּעטראָפּאַוו-
לאָווסקער פעסטונג — — — — — — — — — — — — 673—665

קאַן, פּנחס — די ווילנער אידישע רעוואָלוציאָנערין איידעל פּום-
פּיאַנסקי — איינע פון די „193" — 674—681
יאָסיף דעמענטיעוויטש לוקאַשעוויטש — 682—684
אַרקאַדי (אהרן) קרעמער — 685—689
פּאָרל ראַפּאָפּאָרט — 690—691
י. יודין (ישעיה אייזענשטאַדט) — 692—695
דר. שמואל פּעסקין — 696—697
נת פּאָרטנאָי — 698—699
אַננאַ ראָזענטאַל — 700—701
רחמיאל — אהרן ווײַנשטיין — 702—703
מיכל ליבער — 704—705
אַבראַמאָוויטש, ר. — א. ליטוואַק — 706—711
משה ראַפּעס — 712—713
ליובאַ אייזענשטאַדט-לעווינסאָן — 714—715
ישורין, יעפים — ווילנער פּריוויטס-קעמפּער — 716—724
שאַבאַד, צמח, דר. — די אידישע דאָקטוירים אין ווילנע אָנהויבענדיג פון דער צווייטער העלפט פון 19טען יאָרהונדערט — 725—736
דובנאָוו, ש. — דר. צ. שאַבאַד — דער אידישער דעמאָקראַט — 737—738
חייקעל לונסקי — 739—740
באָרים קלעצקין — 741—743
רייזען, זלמן — דר. צמח שאַבאַד — 744—752

3. איינדרוקען, געדאַנקען און ערינערונגען וועגען ווילנע.

קאַהאַן, אַב. — דער בריף וואָס איז ניט אָנגעקומען — 753—762
ווינאָגראַד, מ. — אַב. קאַהאַן (ליד) — 763—
אַש, שלום — איינדריקע וועגען ווילנע — 764—766
רייזען, אברהם — ווילנע (ליד) — 767—768
ניגער, ש. — ווילנע — 769—780
שניאור, ז. — אויפ'ן שלאָסבאַרג (ליד) — 781—783
איינהאָרן, דוד — ירושלים דליטא — 784—788
מאַני לייב — אַ פאָלקס-ליד וועגען ווילנער אידען — 789—790
גינזבורג, א., דר. — מיין ווילנע — תורה לשמה — 791—793
ביאַלאָסטאָצקי, ב. י. — ווילנע (ליד) — 794—795
מענדעלסאָן, ש. — ווילנע האַלט פעסט איהרע פּאָזיציעס — 796—798
רייזען, שרה — אַ געזאַנג צו ווילנע — 799—802
לעווין, שמריהו, דר. — מיינע יום-טוב'דיגע טעג אין ווילנע — 803—810
נחום יוד — ווילנע (אַ ליד) — 811—
באַסקין, י. — מיינע ווילנער „אוניווערזיטעטען" — 812—820
וואָלפּסאָן, א. ל. — ווילנע (אַ ליד, מוזיק פון א. אָלשאַנעצקי — 821—824
רומשינסקי, יוסף — די מוזיקאַלישע ווילנע — 825—828
גלאַז, טוביה — דער ווילנער „יאַט" — 829—831
עלילת-דם פּראָצעס פון דוד בלאָנדעס — 832—
י. ל. פּרץ, ש. אַנ—סקי, מענדעלע מוכר ספרים, בעל-מחשבות און דוד איינהאָרן אין ווילנע — 833—
די באַרימטע ווילנער דרוקעריי „האלמנה והאחים ראָם" — 834—

4. אינטערעסאַנטע טיפּען פון דער אידישער ווילנע

רייזען, שרה — דבורה אסתר — 835—839
ליטווין, א. — פּאָרטרעטען פון דער אידישער ווילנע — 840—870
א. גראַף פּאָטאָצקי דער „גר צדק" — 841—847
ב. דער „ווילנער באַלעבעסעל" — 848—855
ג. „אסתר די גענעראַלשע" — 855—858
ד. דער „תקיף" (יודעל אָפּאַטאָוו) — 859—864
ה. מאָטקע כאַבאַד און שייקע פּייפער — 864—870

ווילנער אין אַמעריקע.

לעוויטין, ב. — די געשיכטע פון ווילנער ברענטש 367 א. ר. — 873—898
ישורין, יעפים — די געשיכטע פון די ווילנער אָרגאַניזאציעס אין אַמעריקע — — — 899—911
איוועניסקי, מ. — די געשיכטע פון דעם ווילנער רעליף — — 912—930
ישורין, י. — הילפס-אַקציע פאַר די אידישע שולען אין ווילנע 931—936
איוועניסקי, מ. — די ראָליע פון ווילנער אין ארבייטער רינג — 937—973
ישורין, יעפים — ווילנער טוער אין דער טרייד-יוניאָן באַוועגונג 974—982
אינדעקס — — — 983—1012

בילדער און רעפּראָדוקציעס.

פּלאַן פון דער שטאָדט ווילנע — — — 8
דער ווילנער שלאָסבאַרג — — — 22
ווילנער הילפס-קאָמיטעט (קהלת) 1915 — — — 51
ראַט פון דער ווילנער קהלה 1934 — — — 53
די אַלטע ווילנער שטאָט-שוהל — — — 54
פּאַטי סרעדניצקאַיאַ, פרוי פון אַרקאַדי קרעמער (אַלעקסאַנדער) 58
זשעניאַ וואָלפסאָן-קאַץ און איהר מאַן לאַזאַר קאַץ — — — 64
איזראַיל פּעסקין — — — 66
דר. מ. ליאַכאָווסקי — — — 66
סאָלאָמאָן מענאַקער — — — 66
יאַקאָוו קאָרטשמאַר — — — 66
גוסטא וואָלפסאָן — — — 67
בערטאַ וואָלפסאָן — — — 67
דזשאַן מילל אין די יונגע יאָהרען — — — 76
צמח קאָפּעלזאָן אין די יונגע יאָהרען — — — 77
דזשאַהן (י. מיל), גלעב (מוטניק) און ש. גאָזשאַנסקי (לנו) — 85
אַרקאַדי קרעמער — — — 87
נח פּאָרטנאָי אין די יונגע יאָהרען — — — 89
וולאַדימיר מעדעם, גלעב (מוטניק) און וולאַדימיר קאָסאָווסקי 91
אהרן זונדעלעוויטש — — — 97
אהרן שמואל ליבערמאַן — — — 102
דאָקומענט פון יאָהר 1892 וועגען פאַרקירצונג פון ארבייטס-שטונדען — — — 132—133
ל. מאַרטאָוו — — — 136
אַ גרופּע ווילנער רעוואָלוציאָנערען — — — 152
די הויז אין ווילנע וואו דער „בונד” איז געגרינדעט געוואָרען 157
הירש לעקערט — — — 168
דאָקומענט וועגען הירש לעקערט'ס היגריכטונג — — — 169
מאַקס קיזבערג — — — 182
טאַניאַ פּאָמעראַנץ — — — 182
אברהם קיסין — — — 185
מאַקס ראָזענשטיין — — — 188
ברודער-קבר פון די געפאַלענע רעוואָלוציאָנערען אין ווילנע אין 1905 — — — 190
דער ערשטער נומער פון דעם "וועקער" — — — 192
וולאַדימיר מעדעם — — — 196
דרוקעריי ארבייטער פון דער „פאָלקסצייטונג” אין ווילנע — 197
ב. וולאַדעק — — — 211
ישראל מיכל קאַפּלינסקי — — — 214
דער ווילנער קאָמיטעט פון „בונד” אין 1917 — — — 224
פּרעזידיום פון קולטורעלער סעקציע ביי די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען אין ווילנע (1918) — — — 226

דר. מ. ווײנרייך.

דער אידישער וויסענשאפטליכער אינסטיטוט (ייווא)

פארוואס דוקא אין ווילנע?

עס איז פשוט שווער זיך פארצושטעלען, אז מיט 10 יאהר צוריק איז נאך אינגאנצען ניט געווען די אינסטיטוציע וואס רופט זיך אידישער וויסענשאפטליכער אינסטיטוט, אדער, מיט איהר קורצען נאמען, ייווא. אזוי טיף איז די אינסטי־טוציע אריינגעוואקסען אין אידישען לעבען, ניט נאר אין דער שטאט ווילנע, וואו עס איז דער צענטער פון אינסטיטוט, נאר אין דער גאנצער אידישער וועלט אויף ביידע זייטען אטלאנטיק. היינט איז פשוט שווער צו פארשטעהן, ווי אזוי אידען מיט קולטורעלע אינטערעסען האבען זיך געקענט באגעהן אהן אזא מין אינסטיטוציע.

ניט איין מאל איז מיר אויסגעקומען צו הערען די פראגע: פאר־וואס האט עס עפעס דוקא ווילנע זוכה געווען צו דעם, אז דארטען זאל שטעהן דער אינסטיטוט? פאראן דאך היפש שטעט וואס זיינען רייכער פון ווילנע אי אין דער צאל אידען, אי אין טוער, אי אין געלט. פאראן דאך א סך שטעט, וואס זיינען רייכער אין בילדונגס־מעגליכקיי־טען. טא וואס איז פארט מיט ווילנע דער מער?

איך מוז זאגען, אז ווען מיר זיינען צוגעטראטען בויען דעם אינסטיטוט, האבען מיר אויך אזוי געטראכט. די ערשטע גרעסערע בעראטונג וועגען דעם אינסטיטוט איז טאקע פארגעקומען אין בער־לין. דער מיטעלפונקט פון דעם ערשטען ארגאניזיר־קאמיטעט איז אויך געווען אין בערלין, און מיר אליין, די ערשטע מיטגלידער זיינע פון ווילנע, האבען זיך צום מעהרסטען געשראקען ווען מען האט אויף אונז געוואלט ארויפלייגען דעם גאנצען אינסטיטוט. מען קען זאגען מיט'ן פולען מויל, אז ניט ווילנע האט אריינגעכאפט דעם אינ־סטיטוט, נאר מען האט איהם אויף אונזער שטאט ארויפגעלייגט. אבער איצטער, ווען מיר האלטען שוין מיט'ן אידישען וויסענשאפטלי־כען אינסטיטוט אזוי ווייט אז מען קען איהם פון אידישען לעבען

שוין ניט אויסמעקען, איצטער זעהען מיר אלע: ווילנע איז דער איינציגער אָרט וואו דער אינסטיטוט האָט געקענט דערוואקסען צו זיין איצטיגער מדרגה.

געווים איז דאָ אויך געווען אַ גליקליכער צופאל. אין ווילנע האָבען זיך געראָד געפונען עטליכע מענשען, וואָס האָבען געהאַט דעם נייטיגען חשק און די גייטיגע צוגרייטונג צו שטעלען זיך בויען אַזא מיר צענטראלע וויסענשאַפטליכע אינסטיטוציע וואָס איז ביי אידען פאר דעם נאָך קיינמאָל ניט געווען. אָבער ניט דאָס איז דער עיקר. אידישע אינטעלעקטועלע כוחות זיינען פאראַן אנדערשוואו אויך, און אין אַ גרעסערער צאָל. נאָר איין זאַך פארמאָגט ווילנע, וואָס קיין שום אַנדער שטאָט אין דער וועלט פארמאָגט נים. אין ווילנע זיינען צונויפגעפאָרט אידישע טראַדיציע און אידישע היינטיגקייט. נאָר פון די צוויי עלעמענטען צוזאַמען קאָן זיך בויען אַ קולטורעלע אידישע צוקונפט.

די ערשטע זאַך מוז זיין טראַדיציע. אַ ריכטיגע קולטור־אינ־סטיטוציע קען מען ניט באַשאַפען מיט געלט אליין, אָדער מיט טוער אליין, אָדער מיט גוטע צילען אליין. עס דאַרף נאָך זיין דאָס וואָס מען רופט „דער געניוס פון דעם פּלאַץ". אַ ריכטיגע אידישע קולטור־אינסטיטוציע, וואָס זאָל פארנעמען דעם אָרט פון אַ צענטער און זיין אַזוי ווי אַ בריק פון דער פאַרגאַנגענהייט צו דער צוקונפט, קען זיך ניט אַנטוויקלען אין אַ שטאָט וואו עס איז ניט געווען כאָטש מיט אַ 300 יאָהר צוריק אַ אידישער פּאָגראָם.

פאר וואָס עפּעס דוקא פּאָגראָם? ווייל פּאָגראָם, אָדער פּאָ־גראָם־שרעק זיינען די אַטמאָספער אין וועלכער אידען האָבען געלעבט פארגאַנגענע יאָהרהונדערטער. נאָר דאָרטען וואו אין די הייזער און אין די שטיינער האָט זיך נאָך אויפגעהיט אַ געדעכעניש פון יענע שרעקליכע צייטען, קענען פרייע אידען בויען אינסטיטוציעס, וואָס זאָלען זיין פריי און פאָרט אידיש.

ווילנע פארמאָגט דאָס אין אַ גרויסער מאָס. אידען זיצען דאָ פון פיל הונדערטער יאָהרען און האָבען שוין דאָ געהאַט קאַלט און וואַרעם. יעדער מויער אין דער אַלטער ווילנע, יעדער שטיין אויפ׳ן שול־הויף, אויף אידישע גאַס און אויף גלעזער־גאַס דערצעהלט וועגען דורות אידען, וואָס האָבען דאָ געלעבט. טראַדיציע מיינט ניט דוקא נאָכמאַכען דעם עלטערען. ברעכען, צושטערען דאָס אַלטע קען אויך זיין טראַדיציע. אָבער ווען אַ קיבוץ האָט אין זיך טראַדיציע און לעבענסקראַפט בויט ער אויף נייעס; איז דאָס ניטאָ, מאַכט מען פשוט חרוב, און עס בלייבט איבער אַ חורבה.

אין ווילנע בלייבען ניט קיין חורבות. ווייל אַ חוץ טראַדיציע

זלמן רייזען

ז. קאַלמאַנאָוויטש

דר. מאַקס וויינרייך

באָריס קלעצקין

ב. כהן-ווירגילי

אויספיר-ביוראָ פון אידישען וויסענשאַפטליכען אינסטיטוט אין ווילנע.

פאַרמאָגט ווילנע נאָך אַ צווייטע מעלה: אימפעט. עס איז אַ שטאָט פון אויפטוערישקייט, פון פּיאָנירישקייט.

ניט דאָס ערשטע מאָל איז ווילנע דורכ׳ן ייוואָ געוואָרען אַ מין צענטער פאַר דער אידישער וועלט. פון דעם גאונ׳ס צייטען אָן שטעהט ווילנע אין פאָדערגרונט פון אידישען לעבען. דורך דעם גאון איז ווילנע געוואָרען אַ מיטעלפּונקט פון לומדות, דורך איהם איז ווילנע געשטאַנען אויבנאָן אין קאַמף געגען די חסידים. אין ווילנע האָט זיך קאָנצענטרירט די גאַנצע העברעאישע השכלה פון ליטע און רייסען. די רוסישע בילדונג האָט געשטראָמט צו אידען פון דער ווילנער ראַבינער־שול, און שפּעטער פון לעהרער־אינסטיטוט. אין ווילנע האָט זיך אָנגעהויבען די אידישע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, אין ווילנע איז געגרינדעט געוואָרען דער „בונד“. ווילנע האָט גע־שפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. ווען די דייטשען האָבען אין דער וועלט־מלחמה פאַרנומען די שטאָט און עס איז געוואָרען אַ מעגליכקייט צו בויען אידישע שולען, האָט ווילנע גענומען בויען ענערגישער ווי אַלע און האָט אויפגעבויט אַ שול־וועזען, וואָס איז ביז היינט אַ מוסטער ווייט איבער די גרענעצען פון פּוילען.

צייטען קומען און פאַרגייען, אָבער עס בלייבען ניט קיין חורבות אין ווילנע. עס קומען אויף נ י י ע לעבענספאָרמען, אָבער עס זיינען אויך א י ד י ש ע לעבענספאָרמען. אַמאָל האָט זיך אידיש־קייט אויסגעדריקט, למשל, אין דעם, וואָס אַ מיידעל האָט ניט גע־טאָרט אַ קוק טאָן אויף אַ בחור און פאַרקערט, ווער רעדט נאָך שפּאַצירען צוזאַמען. היינט שפּאַצירען זיך בחורים און מיידלעך פריי איבער די גאַסען אפילו געאָרעמט, און איהר מעגט זיך פאַרלאָזען, אַז זיי שמועסען ניט דוקא וועגען תורה און מצוות. זיי שמועסען וועגען ליבע, וועגען פוטבאָל, וועגען קאָמוניזם, וועגען טעאַטער, וועגען ליטעראַטור — אָבער דאָס איז אַלץ אידיש לעבען, וואָס שפּילט זיך אָפּ צום ווייט־גרעסטען טייל אויף אידיש. נאָר גאַנץ קליינע גרופּקעלעך זיינען אויף אַזויפיל פאַרפרעמדט, אַז זיי זאָלען זיך האָ־בען איינגאַנצען אָפּגעריסען פון דער אידישער שפּראַך.

אָט דאָס איז די סביבה, וואָס אין איהר האָבען עס גענומען אַרבייטען געצעהלטע עטליכע מענשען פאַר אַ צענטראַלער אידישער וויסענשאַפטליכער אינסטיטוציע. אויב זיי האָבען בכלל געקענט באַגליקען, איז נאָר דאָ.

די זאַמלונגען פון ייוואָ.

ביי היינטיגען טאָג זיצט שוין דער ייוואָ אין אַן אייגענעם בנין אויף וויוואולסקיגאַס 18 (פאַר דער מלחמה האָט מען די גאַס גע־רופען טאַמבאָווער; עס איז אַ פּאַראַלעלע גאַס צו פּאָהולאַנקע). דער בנין האָט אַ דריי צענדליג גראַמע צימערען צום אַרבייטען. דאָס איז

אויך א פייער־זיכערער מאגאזין פאר די אלע גרויסע זאמלונגען וואס דער ייווא האט אנגעקליבען. טאג־טעגליך קומען געסט, עקס־קורסיעס און איינציגע מענשען, וואס פרעהען זיך צוזאמען מיט אונז, וואס מיר האבען שוין דערגרייכט צו אזא מדרגה. איצטער גלויבט זיך שוין פשוט ניט, אז מיט ניין א האלב יאהר צוריק האבען מיר אנגעהויבען אונזער ארבייט אין א צימער פון א פריוואטער דירה, באוואפענט מעהר ניט ווי מיט פינף פינגער. עס גלויבט זיך ניט, אז אויף די ערשטע הוצאות האבען די גרינדער גופא זיך צונויפגעלייגט צו עטליכע גילדען און אז מיר האבען זיך דערשפירט ווי ראטשילד, בשעת א גרופע אידישע ארבייטער פון א שטעטעל אין גאליציע האבען אונז צוגעשיקט 10 דאלער, און נאך 10 דאלער זיינען אריינגעקומען פון א גרופע שילער פון דער אידישער גימנאזיע אין ווילקאמיר, ליטע.

היינט האט דער אינסטיטוט א בודזשעט, וואס ביי די גרעסטע איינשפארונגען און ביי דעם גרויסען סכום פרייוויליגע ארבייט וואס ווערט געטאן אהן שום געצאהלט קען מען איהם ניט אראפקוועטשען נידעריגער ווי 9-10 טויזענט „גאלדענע" דאלער א יאהר. ווייל וויפיל מען זאל ניט קארגען, איז דער אינסטיטוט ניט איין אינסטיטוציע, נאר א גאנצע נעץ אינסטיטוציעס. און יעדער צווייג דארף האבען כאטש וויפיל ניט איז געלט, כדי ער זאל קענען אנגעהן מיט דער ארבייט.

לאמיר אנהייבען אונזער קורצען שפאציר איבער'ן אינסטיטוט, אין יענע צווייגען, וואס זייער זיץ־ארט איז אין ווילנע.

די ביבליאגראפישע צענטראלע איז דער ארט וואו דאס אידישע גייסטיגע שאפען פון דער גאנצער וועלט ווערט פארצייכענט. 61 אידישע טאגבלעטער פון 11 לענדער קומען דא אריין און 298 אנדערע אידישע צייטונגען און צייטשריפטען. אבער ניט נאר אידישע. איהר געפינט דא אויך די העברעאישע פרעסע פון ארץ־ישראל אזוי גוט ווי די ענגליש־אידישע בלעטער פון אמעריקע, אפריקע און אויסטראליע און שפאניש־אידישע פון ארגענטינע אדער פערו. א פועלי־ציוניסטישע צייטונג אין בולגאריש ליגט בשלום לעבען א פארטוגאלישען מאראנישען זשורנאל און א שפאניאלישער קאמוניסטישער צייטונג. אלץ וואס עס שטעהט אין די דאזיגע בלעטער ווערט פארצייכענט, און יעדערער ווער עס דארף עפעס וויסען קריגט ביי אונז אינפארמאציע, צי מינדליך צי דורך א בריוו. העכער 173 טויזענט פארצייכענונגען האבען מיר שוין דא אנגעקליבען.

ווען די צייטונגען און זשורנאלען ווערען איבערגעקוקט ווארפט מען זיי חלילה ניט ארויס. זיי געהען אריבער אין פרעסע־ארכיוו, און דא ווערען זיי אויפגעהיט. אין דעם פייער־זיכערען מאגאזין

שטעהען לאַנגע שערענגעס מיט פּאַליצעס און אויף זיי זיינען אויפגע־שטעלט ביי 9,000 יאַהרגענג פון פאַרשידענע פּעריאָדישע אויסגאַבעס. דאָס איז דער גרעסטער אידישער פּרעסע־אַרכיוו אין דער וועלט.

אַן אַנדער אָפּטיילונג פון אַרכיוו פאַרנעמט זיך מיט זאַמלען ניט־פּעריאָדישע דרוקזאַכען: בלעטלעך, אויפרופען, מודעות א. אז. וו. פון דעם מין קענט איהר אויך געפינען טויזענטער נומערען, און אויך דאָ לעבען זיך איין א אידיש עלעקשאַן־בלעטל פון א דעמאָקראַ־טישען קאַנדידאַט אין ניו יאָרק, אַן אומלעגאַלע בונדישע פּראָקלאַמאַ־ציע צו די אַמאָליגע רוסישע וואַהלען און היינטיגע סאָוועטישע אויפרופען.

א דריטער אָפּצווייג פון אַרכיוו, ער מאַנוסקריפּטען־אַרכיוו, גיט זיך אָפּ מיט קלייבען געשריבענע דאָקומענטען. דאָ געפינט איהר אויף

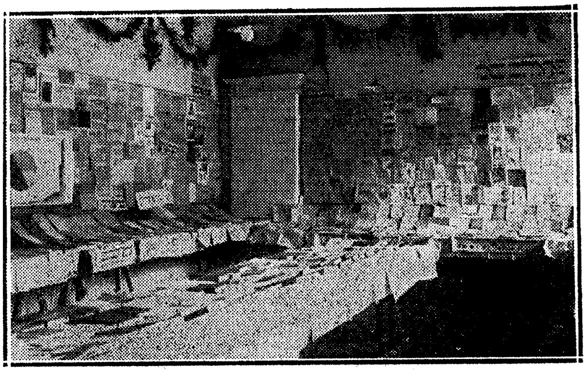

פּרעסע-אויסשטעלונג אין אידישען וויסענשאַפטליכען אינסטיטוט.

די פּאָליצעס בריוו און מאַנוסקריפּטען פון וויכטיגע אידישע שרייבער, גאַנצע אַרכיוועז פון אידישע קהילות אין פּויזענער געגענט, אַקטען פון דער אַמאָליגער רוסישער זשאַנדאַרמעריע וועגען אידישע רעוואָלוציאָנערען. די אויגען צולויפען זיך, ווען מען נעמט אריינ־קוקען אין אינוועטאַר־בוך, וואו די אַלע אוצרות ווערען פאַרשריבען.

לעבען דעם צימער פון אַרכיוו געפינט זיך דער צימער פון דער ביבליאָטעק. אין אינסטיטוט קומען אריין ניט נאָר צייטונגען און צייטשריפטען, נאָר אויך ביכער. אַלע אידישע פאַרלעגער און מחברים שיקען צו אומזיסט זייערע אויסגאַבעס, און אויך א סך העברעאישע און פרעמד־שפּראַכיגע. חוץ דעם איז דעם אינסטיטוט געראָטען אָנ־צוקלייבען א סך עלטערע ווערטפולע ביכער אויף פאַרשידענע שפּראַ־כען. ביז אָקטאָבער 1934 זיינען געוועזן פאַררעגיסטרירט ביי 19,000

ביכער (ניט רעכענענדיג דובלעטען), אָבער א סך טויזענטער זיינען נאָך פאַרבליבען צום פאַררעגיסטרירען. מען באַווייזט פשוט ניט אָפּ־צופאַרטיגען זיך מיט דער ארבייט. אָבער מיר ווערען ניט נתפּעל, ווייל צו פיל ארבייט און צו ווייניג צייט איז א סימן פון א לעבעדיגער אינסטיטוציע.

א וויכטיגער צווייג פון דעם ייווא איז דער אידישער טעאַטער־מוזיי. אָנגעהויבען האָט ער זיך מיט א פיינער, אָבער באַשיידענער זאַמלונג וואָס עס האָבען איבערגעגעבען דעם אינסטיטוט די קינדער פון דער פאַרשטאָרבענער אסתר־רחל קאַמינסקי, און לכבוד איהר רופט זיך דאָס טאַקע קאַמינסקי־טעאַטער־מוזיי. דאָ געפינען זיך טאַקע פיל טויזענטער חפצים, וואָס זיינען שייך צום אידישען טעאַטער אין דער גאַנצער וועלט: פּאָרטרעטען, סקולפּטורען, פאָטאָגראַפיעס,

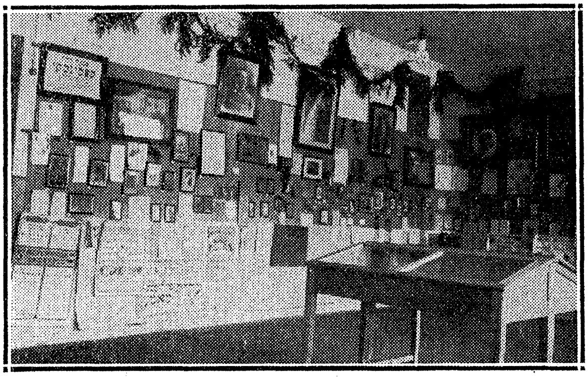

אויסשטעלונג פון קאַמינסקי־טעאַטער־מוזיי אין אידישען וויסענשאַפטליכען אינסטיטוט.

פּראָגראַמען, מודעות, קאַסע־ביכער, פּאַרטיטורען, געדרוקטע פּיעסעס. די גאַנצע געשיכטע פון אידישען טעאַטער, פון גאָלדפאַדענען און נאָך פריהער ביז היינטיגען טאָג, וויקעלט זיך דאָ פונאַנדער פאַר אונזערע אויגען.

אין די אַלע זאַמעל־אָפּטיילונגען צוזאַמען זיינען אויפגעקליבען אָהן א גוזמא הונדערטער טויזענטער אָביעקטען. אָבער עס איז ניט קיין לאַבירינט אין וועלכען מען ווערט פאַרפאַלען. דורך דער רע־גיסטריר־סיסטעם וואָס מיר האָבען איינגעשטעלט קען מען צייט דריי מינוט געפינען יעדער זאַך וואָס מען זוכט.

די אויסגאַבעס פון ייווא.

צו דער עפענטליכקייט דערגעהט דער אינסטיטוט מעהר ווי אַלץ מיט די אויסגאַבעס וואָס ער לאָזט ארויס. פאַר די 9 יאָהר פון זיין

עקזיסטענץ האָט דער אינסטיטוט אָפּגעדרוקט העכער 11 טויזענט זייטען וויסענשאַפטליכע ליטעראַטור אין אידיש. מיר האָבען ארויס־געגעבען גרויסע בענד שריפטען פון די פיר סעקציעס (וועגען די סעקציעס וועט באַלד קומען צו רייד), דער טעאַטער־מוזיי גיט ארויס דעם „ארכיוו פאַר דער געשיכטע פון אידישען טעאַטער און דראַמע", דער אַמעריקאַנער אָפּטייל פון אינסטיטוט האָט ארויסגעגעבען א שעהנעם זשורנאַל „פּנקס". פאַראַן אויך אַ סך איינציגע ביכער וואָס דער ייוואָ האָט אָפּגעדרוקט, למשל, פּראָפעסאָר ש. דובנאָוו'ס גע־שיכטע פון חסידיזם אין 2 בענד.

פון יאַנואר, 1931, גיעהט ארויס דער מאָנאַטליכער זשורנאַל „ייוואָ־בלעטער", וואָס האָט שוין באַקומען אַ נאָמען אין דער אידישער און ניט־אידישער וויסענשאַפטליכער וועלט. אַ צווייטער זשור־נאַל, די „ידיעות פון אידישען וויסענשאַפטליכען אינסטיטוט", ווערט געשיקט פריי צו יעדערען וואָס פאַרלאַנגט דאָס; דאָרטען דרוקט זיך סיסטעמאַטיש אינפאָרמאַציע וועגען די טעטיגקייטען פון ייוואָ. פון 1935 ווערט געפּלאַנט נאָך אַ דריטער זשורנאַל, ספּעציעל צו לערנען ריכטיג שרייבען און ריידען אידיש.

די פיר סעקציעס.

איצטער קומען מיר צו די פיר סעקציעס פון אינסטיטוט, וואו די אייגענטליכע וויסענשאַפטליכע ארבייט, די פאָרש־ארבייט, ווערט אָפּגעטאָן.

די עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישע סעקציע פאָרשט אויס די ווירט־שאַפטליכע לאַגע פון דער אידישער באַפעלקערונג אין פאַרשידענע לענדער. די היסטאָרישע סעקציע איז פאַרנומען מיט פאָרשען אונ־זער פאַרגאַנגענהייט. די פילאָלאָגישע סעקציע ארבייט אויף דער אידישער שפּראַך און ליטעראַטור. די פסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישע סעקציע שטודירט די פיזישע און גייסטיגע ענטוויקלונג פון דעם אידישען קינד און די פאַרשידענע אידישע שול־סיסטעמען. נאָהענט צו איהר שטעהט דער אָפּצווייג יוגענט־פאָרשונג, וואָס אינטערעסירט זיך דער עיקר מיט דער אונטערוואַקסנדיגער אידישער יוגענט און איהרע איבערלעבונגען.

די מיטגלידער פון די אַלע סעקציעס זיינען ניט דווקא ווילנער. פאַרקערט, פון די קרוב 40 מיטגלידער זייערע זיצען שטענדיג אין ווילנע ניט מעהר ווי 6. די אַנדערע זיינען צוואָוואָרפען איבער פאַר־שידענע לענדער פון אייראָפּע און אַמעריקע (גראָד אין אמעריקע האָבען מיר עטליכע זעהר ריהרעווודיגע מיטגלידער), און אפילו די אָנפיהרער פון די סעקציעס וואוינען ניט אַלע אין ווילנע. און דאָס איז גוט אַזוי, ווייל דורך דעם ווערט די ארבייט פון אינסטיטוט

ברייטער, עס ווערט אין איהם אריינגעצויגען די גאנצע אידישע וועלט. אָבער אין ווילנע, אין דעם צענטראַלען ביוראָ פון אינסטיטוט, לויפען זיך צונויף אַלע פעדים. מיר דאָ אין ווילנע ווייסען ווי עס ארבייט די וויסענשאַפטליכע מאַשין אין יעדער ווינקעלע. טאָמער געהט עפּעס ניט אין אָרדענונג, טאָמער ווערט ערגעץ וואו די ענערגיע אָפּגעשוואַכט, זוכען מיר דאָס באַלד צו פאַרריכטען.

די אָרגאַניזאַציע.

אין דעם צענטראַלען ביוראָ פון ייוואָ האַלטען מיר אויך דעם פינגער אויפ'ן דופק פון דער גאַנצער אָרגאַניזאַציאָנעלער ארבייט פאַר'ן אינסטיטוט. דאָס איז ניט קיין קלייניגקייט. דער אינסטיטוט וואָלט דאָך ניט געווען דאָס וואָס ער איז, ווען ער וואָלט געווען נאָר אַ ווילנער אָדער נאָר אַ פּוילישע אינסטיטוציע. אין 18 לענדער זיי־נען פאַראַן געזעלשאַפטען „פריינד פון אידישען וויסענשאַפטליכען אינסטיטוט", און צו די ריהרעוודיגסטע פאַררעכענען מיר, צו־גלייך מיט דער אָרגאַניזאַציע אין ליטע, גראָד צוויי אָרגאַניזאַציעס אויף דער צווייטער זייט ים: די געזעלשאַפט „פריינד פון ייוואָ" אין די פאַראייניגטע שטאַטען (אמאַפּטייל) און אין ארגענטינע (ארג־אַפּטייל). אָהן אַ גוזמא קענען מיר זאָגען: יעדערער וועט גיט אַ קוק אויף דער רשימה פון די גרינדער וואָס איז אויסגעהאַנגען אין וועסטיבול פון אונזער בנין זעהט דאָס אליין — אַז עס איז ניטאָ קיין איין לאַנד מיט אַ פיל ווייניג היפשער אידישער באַפעלקערונג וואָס זאָל ניט זיין באַטייליקט אין אויפשטעלען דעם ייוואָ־בנין, דאָס הויז פון דער אידישער וויסענשאַפט. 8767 בריף זיינען ארוים־געגאַנגען פון ביוראָ פון אינסטיטוט אין פאַרלויף פון דעם לעצטען יאָהר און 2691 בריף זיינען אריינגעקומען, ניט אריינגערעכענט די צעהנדליגער טויזענטער ציטונגען און צייטשריפטען וואָס קומען אָן דורכ'ן יאָהר. ווען מען קוקט אַזוי איבער פאַר אַ וואָך צייט די קאָרעספּאָנדענץ פון אינסטיטוט, האָט מען דעם געפיהל ווי דאָ וואָלט זיין דאָס האַרץ פון דער גאַנצער אידישער קולטורעלער וועלט. עס איז אַ גרויסע זכיה פאַר אונז ווילנער, וואָס דער אינסטיטוט שטעהט איין אין אונזער שטאָט.

נייע פּלענער.

ווען איך שרייב דעם אַרטיקעל, מיטען אָקטאָבער, 1934, האָט זיך אָקאָרשט פאַרענדיגט אַ סעסיע פון דער צענטראַלער פאַר־וואַלטונג פון אידישען וויסענשאַפטליכען אינסטיטוט, אויף וועלכער עס זיינען בייגעווען, אַ חוץ די ווילנער טוער, אויך חברים פון אַנדערע שטעט און לענדער. מיר האָבען אויסגעהערט באַריכטען

וועגן דער אָפּגעטאָנענער ארבייט און אָנגענומען אַ צאָל וויכטיגע באשלוסען. צוויי פון זיי זיינען וויכטיג ספּעציעל.

דער אינסטיטוט וועט זיך פון איצטער אָן ניט באַנוגענען מיט פאַרבינדען צווישען זיך פאַרטיגע וויסענשאַפּטסלייט, נאָר ער שפּירט זיך שוין גענוג פעסט צו נעמען אויסבילדען יונגע קרעפטען, וואָס זאָלען איבערנעמען אין דער צוקונפט אונזער וויסענשאַפּטליכע ארבייט. מיר וועלען אָראָפּבריינגען פאַר זיי ספּעציעלע לעקטאָרען, וואָס זאָלען מיט זיי ארבייטען; צווישען אַנדערע האָט אונז פּראָפעסאָר ש. דובנאָוו צוגעזאָגט, אַז צוליב דער ארבייט וועט ער אַראָפּקומען קיין ווילנע. מיר וועלען צאָהלען אספּיראַנטען קליינע סטיפּענדיעס (פּעלאָושיפּס), כדי עס זאָל זיי זיין גרינגער צו פאַרנעמען זיך מיט דער וויסענשאַפּטליכער ארבייט. אַזעלכע אספּיראַנטען וועלען מיר אריינגעמען 10—15; שפּעטער וועלען מיר אפשר האָבען אַ מעגליכקייט צו פאַרגרעסערען זייער צאָל. די אספּיראַנטור האָבען מיר געשאפען לכבוד דעם 70טען געבורטסטאָג פון דר. צמח שאַבאַד, און זי וועט טראָגען זיין נאָמען.

דער צווייטער באַשלוס איז נאָך אַ וויכטיגערער. אין 1935 ווערט 10 יאָהר זינט דער אינסטיטוט איז געגרינדעט געוואָרען. צוליב דער געלעגענהייט וועלען מיר אין אויגוסט 1935 איינאָרדנען אין ווילנע דעם ערשטען אַלוועלטליכען צוזאַמענפאָר פון דער אידישער וויסענשאַפט און קולטור. עס וועלען זיך צונויפפאָהרען פון אַלע לענדער אידישע וויסענשאַפּטסלייט. סיי אַזעלכע וואָס שרייבען אידיש, סיי אַזעלכע וואָס ארבייטען אין אַנדערע שפּראַכען, נאָר זיי שפּירען זיך מיט אונז פאַרבונדען. עס וועלען זיך אויך צונויפפאָרען אידישע שרייבער, אידישע אַקטיאָרען, אידישע לעהרער, כדי ארומצורייזען זייערע ענינים. מיר הערען אויך, אַז עס קלייבען זיך אויף יענע טעג צו אונז צו גאַסט אַ סך מענשען, וואָס האָבען זיך גלאַט פאַרבענקט נאָך ווילנע און ווילען אַראָפּקומען אהער פון דער פרעמד ניט אין אַ מיטען מיטוואָך, נאָר אין אַ יום־טוב. און דער יום־טוב פון ייוואָ וועט זיין אַ יום־טוב פון דער גאַנצער אידישער ווילנע.

מיר זיינען זיכער, אַז צווישען די געסט אויפ'ן צוזאַמענפאָר וועלען מיר אויך האָבען אַ סך פיהרער, טוער און מיטגלידער פון דעם ברענטש 367 פון ארבייטער רינג. סיי דער ארבייטער רינג אינגאַנצען, סיי אייער ברענטש 367 האָבען אַ חלק אין אויפבויען דעם אינסטיטוט. טאָ קומט איצטער געניסען פון אינסטיטוט. קומט צו פאָרען אויפ'ן צוזאַמענפאָר פון אידישער וויסענשאַפט און קולטור אין ווילנע אין אויגוסט, 1935. איהר וועט זיין אין אינסטיטוט אָנגעלייגטע געסט, נאָך מעהר: אָנגעלייגטע מיט־באַלעבאַטים.